Gh. CHIVU, *Vechi texte româneşti*: *contribuţii filologice şi lingvistice*. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2015, 312 p.

Gh. Chivu, *Old Romanian texts: philological and linguistic contributions*. Bucharest, Publishing House of Romanian Academy, 2015, 312 p.

Abstract. The volume signed by Gheorghe Chivu, a known philologist and editor of the Romanian ancient writing's monuments, brings together a considerable number of studies on old Romanian texts of the 16th – 18th centuries. These articles treat both philological problems (such as dating, localization, parentage or paternity of texts), as well as issues related to linguistic characteristics of the writings kept in the Romanian library funds (especially those of the Library of the Academy from Bucharest) and in the foreign ones.

Keywords: article, filigree, filiation, philology, letter, location, manuscript, miscellany, text.

Volumul anunțat în titlu şi semnat de Gheorghe Chivu, cunoscut filolog şi editor al monumentelor scrisului vechi românesc, reuneşte un număr considerabil de studii consacrate unor texte vechi româneşti din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, care au fost „puțin cercetate anterior sau în legătură cu care fuseseră exprimate opinii contradictorii sau insuficient argumentate" (p. 5).

Autorul şi-a structurat cartea astfel: *Cuvânt-înainte* (p. 5-6), două secțiuni – *Contribuții filologice* (p. 9-143), *Contribuții lingvistice* (p. 147-304) – şi *Indice de autori* (p. 305-309).

Partea esențială a culegerii o reprezintă articolele, 38 la număr, repartizate în cele două părți ale culegerii, în care sunt tratate atât probleme de ordin filologic (cum ar fi datarea, localizarea, filiația sau paternitatea textelor), cât şi chestiuni ce vizează caracteristicile lingvistice ale scrierilor păstrate în fondurile bibliotecilor din România (în special ale Bibliotecii Academiei din Bucureşti) şi în cele străine.

În primele patru articole[1], autorul, pe baza unei examinări detaliate şi atent interpretate a aspectelor filologice coroborate cu fenomenele lingvistice ale textelor incluse în *Codex Sturdsanus*, reinterpretează, cu argumente convingătoare, opiniile enunțate atât de autorul *Cuventelor din bătrâni*[2], căruia îi datorăm

[1] Vezi „Un text românesc inedit în *Codex Sturdzanus*: *Pravila sfinților părinți* (fragment)" (p. 9-16), „Observații filologice pe marginea unui text din *Codicele Sturdzan*" (p. 17-22), „Date noi despre *Apocriful Iorga*" (p. 23-35) şi „Un *Tatăl nostru* maghiar scris cu litere chirilice" (p. 42-46).

[2] Vezi B. P. Hasdeu, *Cuvente din bătrâni*, I-II, Bucureşti, 1878-1879.

BDD-R214 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:00:42 UTC)

întâiul studiu şi prima ediție a unuia dintre cele mai cunoscute monumente de limbă şi literatură română veche, *Codex Sturdzanus*[1], cât şi ipotezele emise de alți cercetători ai domeniului.

Aceeaşi metodă de analiză filologică îi permite autorului să revadă părerea lansată de N. Drăganu privind geneza predicii textului din *Codicele Todorescu*[2].

Cercetarea minuțioasă a particularităților lingvistice ale imnurilor biblice, cuprinse în ms. rom. BAR 4818, îl ajută pe autor să rezolve problema localizării: psalmii[3] în discuție au fost copiați, de un copist moldovean sau transilvănean, în Ardeal între 1637 şi 1647.

Aria cercetărilor filologice ale scrierilor vechi este extinsă de autor şi asupra textelor româneşti păstrate în străinătate, îndeosebi în Ungaria. Acestora le sunt consacrate mai multe studii.

Cea mai veche lucrare lexicografică, scrisă cu litere latine şi conservată într-un manuscris al bibliotecii universitare din capitala Ungariei, constituie altă preocupare a lui Gh. Chivu. Concluzia ce se desprinde, în urma examinării competente a filigranelor hârtiei, este că *Dictionarium Valachico-Latinum* a fost scris în perioada 1640-1660[4].

Investigațiile făcute asupra altor manuscrise depozitate în Biblioteca budapestană Széchenyi au alcătuit subiectul a trei articole. Primul[5] se referă la manuscrisul 75, care cuprinde o versiune de redacție slavonă a *Psalmilor lui David*. Sprijinit de datele obținute din analiza hârtiei folosite, a însemnărilor şi a grafiei textelor româneşti, Gh. Chivu emite ipoteza că textul slavon al *Psaltirii* a fost scris în Moldova la începutul secolului al XVI-lea şi că un scrib anonim, copiind – în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe marginile albe ale *Psaltirii* – texte româneşti apocrife, a folosit, în loc de Ô, slova ћ", a cărei valoare „este cea curentă în scrierile de redacție sârbească din epocă: *ć*, *č*, *đ* şi *ǧ*" (p. 81).

În al doilea studiu[6], autorul demonstrează că textul *Visurilor lui Mamer* (inclus în acelaşi ms. 75 şi considerat, în literatura de specialitate, carte populară intitulată *Cele 12 vise ale lui Mamer*) se particularizează atât prin folosirea unei norme ortografice singulare şi a unor fapte de limbă de tip bănățean, cât şi „prin reproducerea unei traduceri necunoscute încă" (p. 89).

[1] Ediția integrală a *Codicelui Sturdzan*, fundamentată pe o metodă modernă de cercetare a textelor vechi, a fost realizată, după un secol şi ceva, de autorul culegerii aici prezentate; cf. *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, [Bucureşti], 1993.

[2] Vezi „Considerații filologice asupra unui text din *Codicele Todorescu*" (p. 36-41).

[3] Vezi „Vechi psalmi româneşti din secolul al XVII-lea" (p. 47-56).

[4] Vezi „*Anonymus Caransebesiensis* – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea" (p. 57-64). Autorul revine asupra *Dicționarului* în alt articol inclus în culegere, analizând termenii botanici; cf. „Nume de plante în *Dictionarium Valachico-Latinum*" (p. 176-183).

[5] Vezi „Un manuscris cu o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească: ћ" (p. 71-81).

[6] Vezi „O versiune bănățeană a *Visurilur lui Mamer*" (p. 82-89).

BDD-R214 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:00:42 UTC)

Cel de-al treilea articol[1] are ca subiect cercetarea a două miscelanee ce conţin două lexicoane plurilingve cu baza limba română: lexiconul româno-sârbo-latin şi lexiconul româno-latino-sârbo-german. Ambele scrieri lexicografice, alcătuite în Banat, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, sunt opera unor „autori cunoscători ai limbii latine, foarte probabil preoţi greco-catolici" (p. 139).

Alte fonduri de carte veche explorate de autorul culegerii sunt cele ale Episcopiei Ortodoxe Române din Gyula şi bibliotecii arhiepiscopale din Kalocsa.

Analiza miscelaneului păstrat în primul oraş maghiar este tema altui studiu[2], în care Gh. Chivu demonstrează că textul românesc cuprins în manuscris urmează, nu însă direct, textul respectiv din cunoscuta tipăritură sud-vest transilvăneană de la 1582, fără însă a exclude şi supoziţia că *Carte de pre ruditu lumii* ar putea „să descindă dintr-o altă sursă, astăzi necunoscută, de acelaşi tip cu ms. rom. BAR 130, al cărei autor va fi operat primul modificarea titlului dat fragmentului din *Facerea*" (p. 96).

Datele obţinute din cercetarea a două manuscrise depozitate în alt oraş maghiar, Kalocsa, au alcătuit conţinutul altor două articole[3]. În primul, se face o descriere minuţioasă a manuscrisului, precizându-se principiile de lucru ale autorului anonim şi bogăţia informaţiilor lingvistice ale dicţionarului. Preocupat de problema localizării şi paternitatea textului, Gh. Chivu consideră că *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum* a fost elaborat în Bihor între 1771 şi 1776, iar autorul lui nu este Grigore Maior, cum s-a presupus în literatura de specialitate.

Al doilea articol continuă investigaţiile întreprinse de autorul culegerii în scopul valorificării ştiinţifice a gramaticii de la Kalocsa[4] şi încununate cu un valoros studiu[5]. Ideea lansată de Gh. Chivu în articol este că textul celei mai vechi gramatici a limbii române scrise în latineşte în jurul anului 1770 se datorează unui intelectual român apropiat de conducerea Bisericii Romano-Catolice din Oradea.

Manuscrisul *Marsigli 61*, păstrat în fondul cu acelaşi nume al Bibliotecii Universităţii din Bologna şi valoros prin faptul că conţine mai multe texte italo-române, a atras atenţia numeroşilor specialişti (Carlo Tagliavani, Nicolae Iorga, N. A. Ursu ş.a.). Cu toate acestea, multe aspecte ale cercetării manuscrisului au rămas neelucidate. Acest lucru şi l-a propus autorul culegerii, consacrându-i mai multe articole. În primul[6], Gh. Chivu menţionează că printre cei 28 de termeni entopici consemnaţi în manuscrisul

[1] Vezi „Două lexicoane bănăţene din prima jumătate a secolului al XVIII-lea" (p. 124-139).

[2] Vezi „*Carte de pre ruditu lumii* – o copie transilvăneană din *Palia de la Orăştie*" (p. 90-96).

[3] Vezi „Un dicţionar puţin cunoscut: *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*" (p. 97-103) şi „*Institutiones linguae Valachicae*, prima gramatică românească scrisă în limba latină" (p. 104-111).

[4] Vezi Gh. Chivu, *Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXIX, 1988, nr. 6, p. 471-476.

[5] Cf. *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediţie critică de Gheorghe Chivu. Revizia şi traducerea textului latin de Lucia Wald, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001.

[6] Vezi „Toponime olteneşti în lexicoane şi relatări de călătorie din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea" (p. 217-220).

BDD-R214 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:00:42 UTC)

Marsigli 61 se găsesc şi numiri de oraşe, ape şi judeţe olteneşti, care, împreună cu cele cuprinse în relatările diverşilor călători străini (de regulă germani), unele dintre acestea lipsind în *Dicţionarul toponimic al Olteniei*, constituie o sursă importantă pentru cunoaşterea toponimiei regiunii Oltenia.

Datele obținute în urma examinării fonetismelor din manuscris îi permite autorului să constate, în următorul articol[1], că textele româneşti sunt rodul unei colaborări între un intelectual român şi un misionar italian.

Punerea în evidență a caracteristicilor slovelor chirilice prezente în textele româneşti ale manuscrisului bolognian este tema altui articol[2], a cărui concluzie are formularea: „notarea grafemelor corespunzătoare diftongilor aflați în poziție moale, respectiv consemnarea lui *u* final, reprezentau, încă înainte de 1700, norme ortografice de tip conservator” (p. 216).

Consemnăm, în sfârşit, alte două articole[3], ce au oarecum legătură şi cu manuscrisul italian, în care autorul semnalează mai multe fenomene fonetice (în special cazuri dese de palatalizare), prezente în textele elaborate de misionarii italieni care au activat în secolul al XVIII-lea în comunitățile catolice din Moldova, menționând că acestea corespund particularităților consonantismului din subdialectul moldovenesc.

Încheie prima parte a culegerii două articolele. Primul[4] se referă la un text copiat „foarte probabil în 1749” (p. 123) şi important pentru urmărirea şi înțelegerea modificărilor survenite în vocabularul neologic al limbii române de la începutul secolului al XVIII-lea, iar cel de al doilea[5] relatează despre o tipăritură românească, constând din două scrieri versificate de amuzament şi neavând nicio legătură cu medicina, cum a fost interpretată de cel care a descoperit textul în discuție.

Articolele inserate în partea a doua a culegerii dezbat diverse probleme de ordin lingvistic, autorul sprijininduşi concluziile formulate cu probe convingătoare. Iată, în formă rezumativă, încheierile ce se desprind din acestea: **a)** vocativul plural terminat în *-lor*, folosit atât pentru masculin, cât şi pentru feminin în cele mai vechi scrieri de limba română, este o inovație sudică în cadrul dacoromânei[6]; **b)** posibilitatea ca alternanța õ ~ å, prezentă în cele mai vechi texte româneşti, să acopere o realitate

[1] Vezi „Manuscrisul *Marsigli 61*. Ipoteze privind paternitatea primului lexicon geografic italo-român” (p. 65-70).

[2] Vezi „Primul lexicon geografic italo-român şi interpretarea grafemelor din textele vechi româneşti” (p. 211-216).

[3] Vezi „Un fonetism dialectal „atipic” în scrieri româneşti datorate misionarilor italieni” (p. 262–267) şi „Vechile lexicoane româneşti şi cercetarea variantelor teritoriale ale limbii române” (p. 273–278), în care sunt aduse si alte exemple de fonetisme proprii altor texte redactate de misionari italieni (*Manuscrisul de la Göttiingen*, *Lexiconul Marsilian*); cf. „Vechile lexicoane româneşti şi cercetarea variantelor teritoriale ale limbii române” (p. 273-278).

[4] Vezi „*Cartea de bucate*, un manuscris singular în scrisul vechi românesc” (p. 112-123).

[5] Vezi „Versuri satirice cu pretext medical din prima jumătate a secolului al XVIII-lea” (p. 140-143).

[6] Vezi „Observații asupra vocativului în *-lor* în secolul al XVI-lea” (p. 147-157).

BDD-R214 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:00:42 UTC)

fonetică, nu poate fi exclusă[1]; **c)** scrierile misionarilor italieni redactate în română aveau un scop concret: propaganda catolică şi se adresau vorbitorilor de limba română din satele moldoveneşti[2]; **d)** grafemul *şitleanul* (= *fitleanul*) din textul *lui Luca Stroici* „poate indica existența, în nordul Moldovei, a transformării labiodentalei [f´] în [ɦ] încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea” (p. 175)[3]; **e)** „dacă integrăm *Psaltirea* moldovenească cu traduceri multiple în contextul cultural specific celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, când fuseseră deja alcătuite, în aceeaşi zonă copii de acelaşi tip şi pentru Evanghelii, Apostol şi Paraclisul Precistei, credem însă că explicația cea mai probabilă este dată de încercarea copiştilor moldoveni de a modifica litera psalmilor pentru a limpezi mai mult spiritul acestora” (p. 188)[4]; **f)** *Evangheliarul* cuprins în ms. rom. BAR 296 conține patru texte cu variante multiple. Datând de la mijlocul secolului al XVII-lea şi aparținând mişcării culturale legate de numele mitropolitului Varlaam, aceste texte „au apărut în cadrul unui efort conjugat, ilustrat de traducător, respectiv de copişti diverşi, de modificare a literei textului sacru în primul rând pentru a limpezi spiritul acestuia” (p. 196)[5]; **g)** prezența în scrierile lui Dosoftei a unor derivate (de tipul *agiutoreț*, *asemănăciune*, *băietoriu*, *fericitate*, *timpuran* etc.), neconsemnate de lucrările lexicografice de referință ale limbii române, ar putea fi interpretată ca „încercarea de aplicare a unui posibil program de înnoire necesară a vocabularului românei literare, înnoire impusă de dezvoltarea extensivă înregistrată de cultura noastră scrisă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea” (p. 201)[6]; **h)** terminologia primelor gramatici româneşti (alcătuite de Dimitrie Eustatievici Braşoveanul în 1757 şi de Macarie în 1772) este tributară lucrărilor similare străine, procedeul principal de creare a cuvintelor şi structurilor lexicale fiind calchierea termenilor din gramaticile greceşti, latineşti sau slavone folosite ca izvor sau model[7]; **i)** prin *Liturghierul* lui Antim Ivireanul, limba română este oficializată ca limbă de cult nu numai în Țara Românească, ci şi în celelalte regiuni româneşti, asigurându-i „marelui cărturar şi mitropolit un loc aparte în istoria culturii noastre vechi” (p. 226)[8]; **î)** primul text livresc de medicină oferă informații prețioase atât pentru cunoaşterea lexi-

[1] Vezi „Alternanța õ ~ å în textele vechi româneşti” (p. 158-162).

[2] Vezi „Considerații asupra scrierilor misionarilor italieni din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea” (p. 163-168).

[3] Vezi „Luca Stroici şi posibila consemnare a unui fonetism dialectal: [ɦ] > [ś]” (p. 169-175).

[4] Vezi „*Psaltirea* – de la literă la spiritul textului sacru. Considerații asupra unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea” (p. 184-189).

[5] Vezi „Traduceri multiple într-un *Evangheliar* manuscris din secolul al XVII-lea” (p. 190-196).

[6] Vezi „Atestări lexicale în scrierile mitropolitului Dosoftei” (p. 197-202).

[7] Vezi „Primele gramatici româneşti. Considerații asupra terminologiei” (p. 203-210).

[8] Vezi „*Liturghierul* lui Antim Ivireanul şi impunerea modelului muntenesc în scrisul liturgic românesc” (p. 221-226).

BDD-R214 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:00:42 UTC)

cului limbii vechi, cât şi a vocabularului medical popular[1]; **j)** prezența grafiilor, după modelul limbii latine, în vechile texte româneşti, în special în scrierile cu ortografie maghiară şi poloneză, dar şi în cele care foloseau alfabetul chirilic, demonstrează aspirația autorilor „de a evidenția şi prin grafia unor cuvinte legătura existentă în plan etimologic între acestea şi termenii latineşti corespunzători" (p. 239)[2]; **k)** deşi termenii care desemnează părți ale corpului omenesc au o întrebuințare relativ rară în textele vechi, utilizarea lor „permite consemnarea în vechile noastre scrieri literare nu numai a sensurilor figurate ale unor cuvinte din această clasă lexicală, ci şi înregistrarea unor lexeme cu circulație locală… (p. 261)[3]; **l)** existența fonetismelor şi fenomenelor morfosintactice proprii autorului anonim al *Cântecelor*, care reproduce graiul local din regiunea Clujului, evidențiază „caracteristici mai puțin cunoscute ale limbii scrierilor transilvănene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea" (p. 270)[4]; **m)** *Calendarul* tipărit în 1794 la Viena (al cărui autor se presupune a fi Paul Iorgovici[5]) se remarcă atât prin informațiile numeroase de ordin social, politic, economic şi cultural, cât şi printr-un vocabular modern localizat la structura fonetică şi morfologică a limbii române. „Maniera de adaptare, diferită adesea de normele epocii, individualizează şi ea această veche tipăritură românească anticipând în mod surprinzător atitudini lingvistice mult ulterioare" (p. 284)[6]; **n)** primul inventar de nume româneşti de plante apărut în 1783 face din această tipăritură o „sursă aproape obligatorie pentru dicționarele româneşti importante de la începutul secolului al XIX-lea" (p. 295)[7].

Rod al unor investigații întreprinse, pe parcursul a peste 40 de ani, cu multă competență şi acribie, fundamentate pe o bogată sursă bibliografică asimilată şi atent interpretată, studiile incluse în volumul semnat de Gh. Chivu, specialist recunoscut pentru capacitatea de a trata diferite probleme vizând cercetarea filologică şi lingvistică a textelor vechi româneşti, precum şi editarea lor, reprezintă contribuții valoroase pentru specialiştii domeniului, dar deopotrivă şi pentru cei care se interesează de vechiul nostru scris literar.

Galaction VEREBCEANU
Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

[1] Vezi „*Alegerile lui Ippocrat*. Considerații asupra vocabularului unui vechi text medical" (p. 227-232).

[2] Vezi „Grafii cu model latin în scrisul vechi românesc" (p. 233-239). Ideea este aprofundată în studiul „Textele româneşti scrise cu litere latine şi modelul ortografic latinesc în cultura românească veche" (p. 240-252).

[3] Vezi „Terminologia părților corpului în scrieri vechi româneşti" (p. 253-261).

[4] Vezi „*Cântece câmpeneşti* (1768). Câteva fenomene morfologice dialectale" (p. 268-272).

[5] Contribuția acestui reprezentant de frunte al aşa-numitei „scoli bănățene" la istoria limbii române literare este subiectul articolului intitulat „Paul Iorgovici şi normele limbii române literare moderne" (p. 298-304).

[6] Vezi „*Cei doi excessuri a amerii*, o „istoriolă" romantică într-un calendar de la sfârşitul secolului al XVIII-lea" (p. 279-292).

[7] Vezi „Prima listă de plante şi începuturile terminologiei botanice româneşti" (p. 293-297).

BDD-R214 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:00:42 UTC)